

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І САН-РЕМО

Подаються відомості з історії м. Сан-Ремо, ідеться про так звану російську громаду в кінці XIX – на початку XX століть, перебування Лесі Українки у Сан-Ремо і тодішній стан міста.

Ключові слова: історія Сан-Ремо, „російська громада”, Леся Українка.

Леся Українка – всесвітньо відома письменниця – znana в Італії не лише завдяки перебуванню тут і своїм творам. Історія т. зв. російської спільноти в Італії загалом багата й цікава, і на цьому тлі постать української національної поетеси виступає ще рельєфніше. У нашій статті ми надамо матеріал, який знаходиться в італійських джерелах, а тому може бути недостатньо відомим, але корисним для української науки.

Почнемо з історії. Місто Сан-Ремо у римські часи пов’язується з родиною Mattucius, ім’я якої збереглося у назві вілли Матучіана (villa Matuciana чи Matutiana). Сучасна назва міста походить від імені San Romolo (святий Ромоло), що був покровителем місцевих жителів. Йому присвячувався грот VII–VIII ст., який знаходився біля підніжжя гори Бінйоне (Monte Bignone), заввишки 1298 м, на вершині якої споруджено старовинний замок. Трансформація назви San Romolo в San Remo відбулася приблизно у XIV ст. В офіційних документах того часу писали: Civitas Sancti Romuli, вульгарною латиною – Sancti Remi. З часом з’явилася форма San Remi, що згодом видозмінилася у Sanremo. Існує також версія про вплив діалектної вимови на виникнення сучасного вигляду назви [1, 6].

Місто має багату історію. Воно було досить важливим портом у Середземномор’ї у XVIII–XIX ст. У ньому збереглась антична частина, а також споруди з часів папи Павла III і Наполеона Бонапарта. У XIX – на початку XX ст. тут збудовано елегантні споруди.

ди, вілли, парки і сади у стилі ліберті. За сучасними енциклопедичними даними, місто Сан-Ремо входить до регіону Liguria, провінції Imperia, розміщується на широті $443^{\circ} 49' 0''$, довготі $7^{\circ} 47' 0''$, на висоті 15 м над рівнем моря. Його площа займає 54 км². На 31 грудня 1995 р. кількість жителів становила 57120. Патроном міста є святий Ромоло, якого вшановують 13 жовтня. М'який клімат і відносно постійна температура упродовж року робить це місто сприятливим для лікування і туризму.

З італійських бібліографічних джерел другої половини ХХ ст. дізнаємося про „російську громаду” у Сан-Ремо, яка в кінці ХІХ ст. нараховувала 50 родин: Демидови, Оболенські, Трубецькі, Апраксіни, Шереметьєви, Садовські (українського походження) та ін. [1; 2; 5; 6; 10]. Зокрема, у госпіталі працювала Марія Третякова, донька фундатора Третяковської галереї у Москві, а також Олександр Боткін, родич відомого медика, що супроводжував царицю (у 1874 році тут зупинялася імператриця Марія Олександрівна, дружина царя Олександра ІІ). 1890 року побудував свою резиденцію великий князь Сергій Михайлович. Серед жителів був архітектор Олексій Щусєв, який проектував російську церкву в Сан-Ремо, монастир Святої Марії та церкву Святої Марії у Москві, а також мавзолей Леніна.

Відомо, що іноземних туристів приваблювала гарна природа, красиві архітектурні споруди, море і гори. Вони привозили із собою високу культуру, дух меценатства, створювали тут світову ауру. Це не були просто туристи: вони обирали собі місце не лише для відпочинку на березі моря, а й для тривалого проживання, часто аж до кінця життя. Нагадаємо лише дві постаті: імператрицю Марію Олександрівну, яка приїхала поїздом (у 1873 р. було відкрито залізничну лінію Женева – Вентімігія) та всевітньо відомого науковця Альфреда Нобеля, який мав тут власну віллу, де і помер 10 грудня 1896 року. У 1860-ому П'єтро Богге де Ріволі побудував тут перший великий готель – “Grand Hotel Londra”, а в 1871-му відкрився “Grand Hotel Royal”. За даними 1878 року, в Сан-Ремо проживали 167 англійців, 171 німець і невелика кількість представників інших країн. Відомо, що у 1901 році тут улітку відпочивало 21 410 туристів, а взимку – 4153. Місто вже набуло слави міжнародної здравниці.

1901 року вперше було вручено Нобелівську премію, і, відповідно, неординарна подія привернула увагу громадськості до колишнього місця проживання шведського магната. Тоді ж 28 грудня, у Сан-Ремо помер відомий теолог Франц-Ксавер Краус, похований потім у Фрайбурзі, що також позначилося на популярності міста.

У той період відомими були дві вілли, в яких могли зупинятися відпочиваючі: „Русалка”, споруджена у 1900 році, і трохи скромніша „Наталія”, яка на початку ХХ століття належала родині Садовських [3; 4, 13]. „Наталія” розміщується на корсо Кавалотті у кварталі Санкта-Мартіно, навпроти вілли Нобеля, і не належала ще до власне пансіонатів, як це буде пізніше, а тому там часто гостювали земляки з Росії [прим. 1]. Нагадаємо: Садовські мали доньку Олену, яка стала першою жінкою-інженером, що здобула докторський ступінь у Римі в 1911 році. Те, що в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Сан-Ремо проживало багато вихідців із тогочасної Росії, напевне, було однією з причин, чому Леся Українка поїхала лікуватися саме сюди.

Отож, вона приїхала у грудні 1901 року. Нічого не треба додати до слів І. Франка про поетесу, яку він назвав єдиним

правдивим мужчиною на всю тогочасну Україну. Тоді вона була жінкою 30-ти років, з високим чолом, блідим обличчям і замисленими очима. Життя вела розмірене: відпочинок, кілька прогулянок, здорова їжа, не більше ніж 6 годин праці на день – усе під суворим контролем лікарів [11, 12].

Відомо, що вона приїхала поїздом. Можна уявити її серед диму локомотива, парадно одягнених пань у чарівних капелюшках під руку зі своїми респектабельними чоловіками на пероні, прапорців, які похитувалися від руху вагонів, екіпажів, що зупинялися неподалік від вузької колії (уже тоді точилися суперечки, щоб зробити її ширшою та перенести ближче до гір), аби відвезти пасажирів до потрібного їм місця [6, 7].

Знаємо, що на початку ХХ ст. активно створювалася інфраструктура місць відпочинку: казино, поле для гольфу, канатна дорога Сан-Ремо – Монте Віньйоне (на той час найдовша на світі), іподром, стадіон і подібне. 8 січня 1901 року було відкрито нове приміщення громадської бібліотеки, яке супроводжувалося церемонією за участю міських властей. Там містилося понад 10 тисяч томів, добре упорядковані алфавітний і тематичний каталоги. Звичайно, Леся повинна була відвідувати бібліотеку. Крім того, вона, напевно, знала Дж'ямбатісту Барборо, вчителя гімназії-лицею "G. D. Cassini", який співпрацював із журналом "L'risveglio liberale" і був відомою персоною у місті, тому що кілька разів обирався до міської ради (а ще – керував аматорським театральним гуртком, входив до товариства Данте Аліг'єрі й под.). Саме міська рада Сан-Ремо і відділ освіти підтримали відкриття громадської бібліотеки, якою опікувався також сеньйор Дж'ямбатіста аж до смерті у жовтні 1939 року [5, 6, 7; прим. 2].

Можна припустити, що Леся Українка відвідувала у затоці змагання на парусних човнах, які були тоді дуже популярні [прим. 3]. У 1902 році тут відбулася міжнародна регата на кубок Італії та в 1903-ому – на кубок Франції.

Звичайно, вона мала б бути присутньою 1903 року на відкритті одного із перших готелів серії "Grand Hotel", збудованих підприємцем Дж'якомо Коста, яким розпоряджалася Ліна Куоні-

Стопані, вдова засновника відомого швейцарського туристичного агентства на морському узбережжі. Напевно, поетеса спостерігала за спорудженням одного із найбільш фешенебельних готелів – “Riviera Palace”. І, можливо, могла насолоджуватися у 1903 році співом тенора Франческо Таманьйо в опері Джузеппе Верді „Отелло”. І, безперечно, вона була учасницею відомого „Бою квітів” [9; прим. 4, 5]. Це свято належить до обрядових дійств, які можна назвати „пробудженням природи”. Тут відображено загибель зелені з приходом зими і відродження природи весною. Хоча уже під час карнавалу бачимо колісничі, прикрашені квітами, але справжній „Бій квітів” відбувається під час т. зв. Каресіми і поєднує древні церемонії, під час яких молилися про прихід весни та вшановували „матір-землю”. Фактично це був парад колісниць, красиво оздоблених квітами, який супроводжувався киданням цукрового мигдалю, конфетті та квітів.

Реконструйована станція

Про своє перебування у Сан-Ремо Леся Українка писала у листах, в яких розповідала про щоденне життя, змальовувала картини навколишнього і тих осіб, що приїхали сюди для оздоровлення. Для прикладу назвемо листи до сестри Ольги від 29 грудня 1902 року, а також до матері від 27 січня, 7 лютого, 29 березня 1903 року [прим. 6].

Променаде в 1902 р.

У газеті “Woman’s World” („Жіночий світ”) від 14 жовтня 1963 року було опубліковано замітку „Леся Українка у Сан-Ремо, Італії, у 1903 році... та 60 років по тому”. Тут ішлося про передачу портрета Лесі Українки, написаного Катериною Антонович, та її книг до бібліотеки і музею у Сан-Ремо дійсним членом Української вільної академії наук у Вінніпезі Й. Б. Рудницьким. Матеріал супроводжувався копією замітки Діани Кастеллі італійською мовою, опублікованої в “Corriere della Riviera” за 28 серпня 1963 року, а також фото під час передачі портрета професором Й. Б. Рудницьким у руки президента комісії з міжнародних культурних стосунків у Сан-Ремо Маріо Мацобрію. Крім того, замітка „Річницю Лесі Українки відзначено в Італії” була надрукована у газеті „Промінь” за вересень-жовтень 1963 року.

Відомо, що з п’яти поезій, написаних у сан-ремівський період, чотири було перекладено італійською мовою лише 1991 року Мариною Моретті. Через кілька років відбулася презентація антології творів Лесі Українки із семи ліричних творів, підготованої сеньйором Гальваньї (1998). Також громадськістю міста з ініціативи М. Моретті 28 травня 1998 року було організовано наукові читання. Наведемо програму заходу:

«О 16 годині на віллі „Адріана”, корсо Кавалотті, 112 урочисте вшанування меморіальної дошки про перебування Лесі Українки у Сан-Ремо за участю міського голови, посла України в Італії та інших авторитетних осіб.

О 16.30 у міському палаці у дзеркальній залі – круглий стіл, присвячений особистості й творчості Лесі Українки, на якому представлено такі доповіді:

професор Дж’янфранко Джіравдо, університет Венеції,– „Русь, Росія, Україна”;

доктор Лука Калві, університет Венеції,– „Зростання ідеї України у складі двох імперій”;

професор Емануела Сгамбатті, університет у Римі “La Sapienza”,– „Італійські впливи у поезії Лесі Українки”;

доктор Оксана Пахльовська, університет у Римі “La Sapienza”,– „Драматургія Лесі Українки”;

доктор Марина Моретті, Сан-Ремо,– «Сан-ремівський період Лесі Українки”.

Зазначимо, що до нашого часу на віллі „Наталія” (нині – вілла „Адріана”), в якій перебувала під час лікування письменниця, є меморіальна дошка із таким написом італійською та українською мовами: „На цій віллі в 1901–1903 роках жила поетеса Леся Українка, палка виразниця українського національного духу”.

Зацитуємо уривок зі статті „Меморіальна дошка на корсо Кавалотті нагадує про українську поетесу”, опублікованої у газеті “La Stampa” за 8 квітня 1998 р. У ній йдеться про віллу „Адріана”, що тепер належить громадськості м. Сан-Ремо, подається текст із меморіальної дошки, а далі пишеться: «Пані Українка – дуже відома поетеса на батьківщині, що обстоювала її політичну й культурну незалежність... Більше двох років вона проживала на віллі „Наталія” (нині вілла „Адріана”) у родині Садовських, де часто зупинялися земляки, щоб поправити здоров’я завдяки лікувальним властивостям клімату. Пані Українка (що померла дуже молодою 1913 року) у своїх листах писала про „райський клімат” Сан-Ремо і створила поезії, перекладені Мариною Моретті».

Меморіальна дошка на будинку, де проживала Леся Українка

Інтерес у Сан-Ремо до постаті поетеси часто підтримується завдяки певним подіям. Серед таких – зустріч із Анатолієм Орей. У газеті провінції Імперія від 15 січня 2005 року в статті «Український посол на прийомі президента у віллі „Нобель”» було написано: «Сьогодні, після візиту до столиці, український посол в Італії Анатолій Орей був прийнятий у Сан-Ремо на віллі „Нобель” президентом провінції Джанні Джуліано і президентом Італійсько-української асоціації Алесандро Скайолою. Під час прийому в резиденції Альфреда Нобеля, недавно відреставрованої за кошти провінції, вони вшанували пам'ять про Лесю Українку біля меморіальної дошки, яка знаходиться на вході до сусіднього будинку, де на початку двадцятого століття проживала українська письменниця».

Отже, сан-ремівський період у житті Лесі Українки був корисним для відновлення її фізичних сил, здоров'я, пізнання культури і традицій італійського народу. Враження та роздуми поетеси відобразилися у її листах, а також у поезіях, написаних у Сан-Ремо [6; 7; 14; 15].

Поштові листівки початку ХХ ст. із краєвидами

**та історичними пам'ятками Італії,
дібрані професором Давіде Асторі як ілюстративний
матеріал до його наукової статті**

Luxus

Brunner & Co

Diena – Torino

Brunner & C – Como

CTR

Gatti & C. Savona

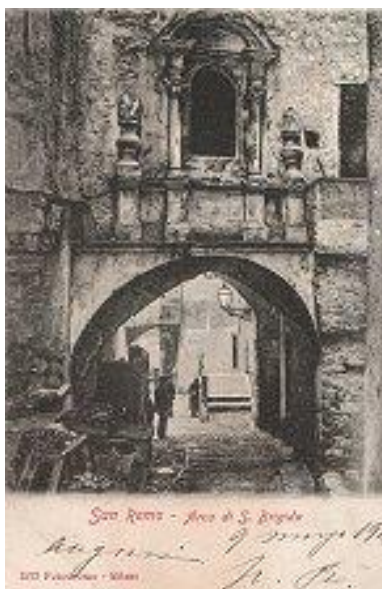
Modiano & Co Milano

Stengel & Co - Dresda

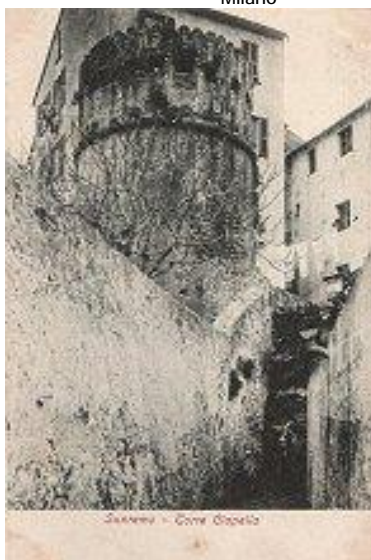
Stengel & Co - Dresda

Milano

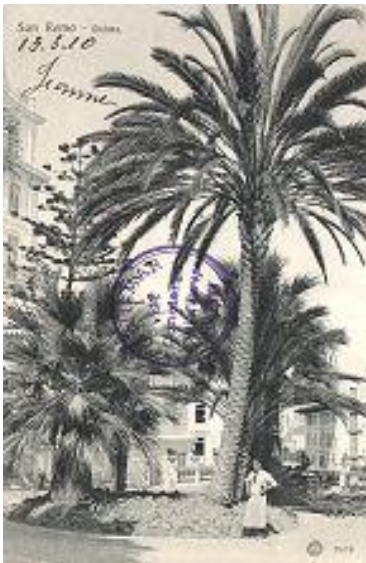
Soc. Edit. Cart. Torino

Soc. Edit. Cart. Torino

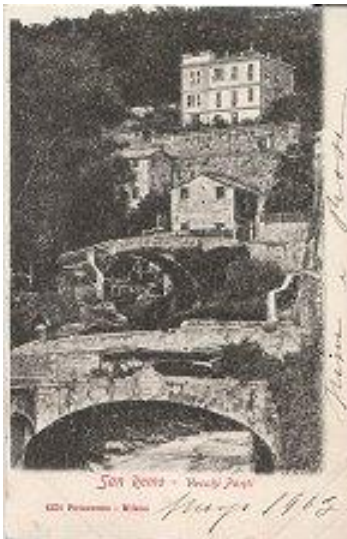
Soc. Edit. Cart. Torino

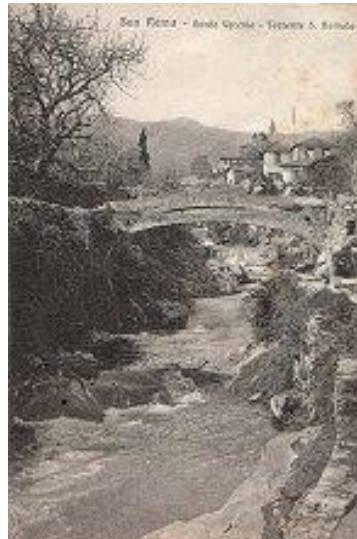
Brunner - Como e Zurigo

Brunner - Como Zurigo

Milano

Brunner & C - Como

STA

Buona Dena - Torino

L. Barberis - Sanremo

Література

1. Astengo D., Duretto E., Quaini M. La scoperta della Riviera.– Genova, 1982.
2. Astraldi M. C. San Remo rinnovata. I suoi cittadini benemeriti e gli ospiti illustri che a loro dimora scegliendola le accrebbero splendore e fama.– San Remo, 1902.
3. Cazzola P. I russi a San Remo tra Ottocento e Novecento.– San Remo, 1990.
4. Cazzola P. Per una bibliografia italiana sui rapporti tra Russia e Italia e sui viaggi di russi in Italia // Kanceff E., Banjanin L. (a cura di). L'est europeo e l'Italia: immagini e rapporti culturali. Studi in onore di Piero Cazzola, 1995.– P. 563–573.
5. Da Prato C. Guida di San Remo.– San Remo, 1875.
6. Duretto E., Migliorini M. San Remo tra due secoli.– Genova, 1986.
7. Fornara D. Nuove stazioni climatiche lungo la ferrovia progettata da Sanremo ad Ormea per valle Argentina e per l'alta Acroscia, 1908.
8. Galvagni P. Lesja Ukrainka // Slavia: Rivista trimestrale di cultura.– Anno IV n. 4, 1998.– P. 119–136.
9. Gnech D., Miseria F., Villa R. La Battaglia dei Fiori, Editore Alzani Arti Grafiche Pinerolo, 1997.
10. Mac Millan H. The Riviera.– London, 1892.
11. Moretti M. Testimonianze di una poetessa ucraina in Italia: i versi “sanremesi” di Lesja Ukrainka // Bollettino del C.I.R.V.I. 23 (gen.-giu.), 1991.– P. 69–80.
12. Moretti M. Una poetessa ucraina a Sanremo: Lesja Ukrainka // Kanceff E., Banjanin L. (a cura di). L'est europeo e l'Italia: immagini e rapporti culturali. Studi in onore di Piero Cazzola, 1991.– P. 481–494.
13. Tamborra A. Esuli russi in Italia dal 1905 al 1917.– Bari, 1977.
14. Ukrainka L. Sobranie sočinenij.– Moskva, 1957.
15. Ukrainka L. Zibrannja tvoriv.– Kiev, 1967.

Примітки перекладача

1. У листах Лесі Українки, написаних із Сан-Ремо, маємо таку адресу: Italia, San Remo, villa Natalia, Corso Cavallotti. Крім того, у листі від 04. 01. 1902 року до Л. М. Драгоманової-Шишманової вона писала: „Живу я тут у папiniх земляків і трошки ніби родичів (родство ледве дослідиме, але у Мглині, як і в Гадячі, всі якось трошки родичі межі собою). Я у них на пансіоні і дуже добре устроїлась, головне без всякого

клопоту і по-санаторськи” // Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т.– Т. 11.– К.: Наук. думка, 1978.– С. 307.

2. Очеvidно, саме про нього Леся Українка писала у листі до І. П. Косач від 15.03.1902: „Але гімназія у них славно, нема такої казньонщини, як в наших. Надто учитель італъянської мови, історії, латині і географії (все в одній особі) такий симпатичний, так просто і вміло обходиться з учениками, що ми всі, хоч і незнайомі з ним, дуже його любимо і завжди помагаємо Путі робити для нього букети (йому ученики часто дарують букети,– інших дарунків він не приймає, та й букети тільки не куповані бере)” // Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т.– Т. 11.– К.: Наук. думка, 1978.– С. 332.

3. Про яхтові перегони маємо згадку в листі до І. П. Косач від 15.03.1902 // Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т.– Т. 11.– К.: Наук. думка, 1978.– С. 331.

4. Про це читаємо в листі до І. П. Косач від 15.03.1902: „Сьогодні там (в Бордігері біля Сан-Ремо.– *Н. Д.*) має бути bataille des fleurs... Там, певне, будуть тільки квітки та конфетті, а не буде убраних саго (возів з гротами, масками і т. п.), як було тут, – без їх уже не так гарно. Тут їздили цілі гори зелені з білим снігом зверху, і кораблі, і хати (кухня, звідки тарілки та городину кидали), і багато від коліс до верху убраних ладно... ” // Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т.– Т. 11.– К.: Наук. думка, 1978.– С. 331.

5. Про використання квітів для оздобы на зимові свята, Різдво із квітами Леся писала у листі до О. П. Косач (матері) від 28. 12. 1901: „Цілий вечір по вулицях їздили оркестри всякої музики, витинали дуже веселі марші і слонялися перед більшими віллами для серенад... Замість куті був якийсь особливий пудинг (либонь, теж обрядовий), обложеной букетами фіалок. Другого дня (1-ий день Різдва) квіток було у нас сила! Всі fournisseurs (постачальники.– *Н. Д.*) понаносили квіток при своїх продуктах... Кажуть, таке саме має бути й на Новий рік” // Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т.– Т.11.– К.: Наук. думка, 1978.– С. 300.

6. У листі до Ольги Косач від 5 березня 1902 року про свій стан здоров'я Леся писала: „Поправляюсь я тут видимо, товщаю в очах. Окрім трьох днів, коли я була зовсім хвора від мовчання наших... я малася увесь останній місяць зовсім добре і не кашляла навіть зовсім... Енергія збільшилась, я вже рідко лягаю (а перше по цілих днях валялась) і вже дуже скучаю без роботи, дурю себе то вишиванням, то читанням,

то листами” // Українка Леся. Збір. тв.: У 12. т.– Т. 11.– К.: Наук. думка, 1978.– С. 329.

7. У Сан-Ремо були написані поезії: „Ой я постреляна, порубана словами...” (17. 12. 1901), „Гострим полиском хвилі спалахують...” (8. 09. 1902), „Дим” (21. 01. 1903), „Угорі так ясно сяють зорі...” (24. 04. 1903), „Бранець (Середньовічний мотив)” (1903) та інші.

Переклад *Ніни Данилюк*
та *Луїджі Маделли-Оберраух*
Примітки *Ніни Данилюк*

Astori D. Lesya Ukrainka and San-Remo at the Beginning of the XXth Century.

The article is devoted to the features of San-Remo’s history, “Russian society” of the XIX–XXth centuries and Lesya Ukrainka’s stying in San-Remo, its contemporary state.

Key words: San-Remo’s history, „Russian society”, Lesya Ukrainka.